

BÜLENT AKSOY
Kelimelerin Dünyasında Gezintiler

İletişim Yayınları 3209 • Edebiyat Eleştirisi 75

ISBN-13: 978-975-05-3379-2

© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM

1. Baskı 2022, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Celal Galip

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadag, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

BÜLENT AKSOY

Etimoloji Işığında

Kelimelerin Dünyasında Gezintiler

BÜLENT AKSOY İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Filolojisi Bölümü'nü bitirdi. Doktora çalışmasını aynı fakültenin Sanat Tarihi Bölümü'nde tamamladı. 1992-2019 arasında Boğaziçi Üniversitesi Çeviribilim Bölümü'nde İngilizce etimoloji, çeviri, Türkçe dersleri verdi. Yazı hayatına 1960'ların sonlarında başladı; 1990'ların sonlarına kadar *Yeni Dergi*, *Türk Dili*, *Halkın Dostları*, *Birikim*, *Yazko Çeviri*, *Çağdaş Eleştiri*, *Kuram* gibi dergilerde sanat-edebiyat kuramı konulu çeviriler yayımladı. Çeşitli ansiklopedilerde yazar ve yayın koordinatörü olarak çalıştı. 1980'lerde Osmanlı-Türk musikisi tarihi araştırmacılığına yöneldi; bu alanda incelemeler, makaleler yayımladı. Yurt içinde, yurt dışında birçok uluslararası müzikoloji kongresinde bildiriler sundu. 1995'ten bu yana Açık Radyo'da haftalık musiki programları yayımlıyor. Arşiv değeri taşıyan eski kayıtları temizleterek disklere aktaran Kalan Müzik adına yirmiden fazla albümü yayına hazırladı.

Şu kitapların yazarıdır: *Sermüeezin Rifat Bey'in Ferahnak Mevlevî Ayini* (1992), *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki* (1994), *Geçmişin Musiki Mirasına Bakışlar* (2008), *Introduction to the Etymology of the English Language for Turkish-speaking Learners* (2020). Çevirilerinden başlıcaları şunlar: Perry Anderson'dan *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler* (1982), Béla Bartók'tan *Küçük Asya'dan Türk Halk Musikisi* (1991), Eugenia Popescu-Judet'z'ten *Türk Musiki Kültürünün Anlamları* (1996).

Bu Kitap Üstüne

Türkçe, tarihi boyunca yabancı dillerden pek çok kelime almış, ama başka dillere pek çok kelime de vermiş olan bir dil. Başka dillere verdikleri bu kitabın konusu değil. Bizi burada ilgilendiren başka dillerden aldıklarımız.

Başka dillerden kelime almak ayıp değil elbette. Sadece kendi imkânlarıyla gelişen bir dil olmadığını, olamayacağını biliyoruz. Ama dilimize başka dillerden geçen kelimeleri nasıl kullandığımızı biliyor muyuz? Bunu da bilmemiz gerekir. Bu sorunun cevabı açık: özümseyemeden, ezbere kullanıyoruz.

Kelime aldığımız yabancı dillerin başında Arapça ile Farsça gelir elbette. Bu dillerden Türkçeye geçen kelimeler sistemli olarak, belirli bir düzenlilik içinde geçmiştir. Şunu demek istiyorum: alınan kelimelerin pek çoğu ortak köklere bağlı, aralarında anlam bağı bulunan öbekler halindeydi. Örneğin, *şirk*, *müşrik*, *şirket*, *müşterek*, *iştirak*, *şerik*, *şüreka*, *teşrik*; ya da *cemiyet*, *cem*, *cami*, *cuma*, *cemaat*, *camia*, *icmâ*, *mecmua*, *içtima* gibi kelimeler ortak köklerden çıkmıştır. Birinci öbekttekiler “ortağı olmak” anlamına gelen Arapça *şrk*; ikinciler de “toplanmak” anlamına gelen, yine Arapça olan *cem* köküne dayanır. Eski devrin okumuşları Arapçayı, Farsçayı iyi bilmeseler de, bu iki dilden gelen sözler adeta birer salkım halinde kendi

dillerinde bulunduğu, bir salkımın taneleri gibi duran kelimeler o zamanın yaşıyan dilinde de yaygın bir biçimde kullanıldığı için terimlerin pek çoğu arasındaki bağı görebilecek durumdaydılar.

Oysa Batı dillerinden Türkçeye geçen kelimeler sistemli, düzenli alımlar değildir. Bunların hepsi tek tek, ayrı alanlarda, Avrupa'da olduğu gibi bizde de ayrı zamanlarda ama gelişigüzel bir biçimde dilimize girmiştir. Bunlar arasında aynı köke bağlanan kelimeler yok değil; ama bunlar da düzenli alımlarla girmemiş Türkçeye, dolayısıyla aralarındaki ortak zemin perdelemiş gibidir. Ayrıca, bunların da kimisi İtalyancadan, kimisi Fransızcadan, kimisi İngilizceden, kimisi de öteki Avrupa dillerinden geçmiş. Bu dillerden gelen kelimelerin çekirdek anlamları, kökeni aynı olsa bile sözlük anlamları değişmiş olabilir, imlaları da çoğun değişmiştir. Bu yüzden ortak bir köke dayananlar arasındaki bağlantıyı kurabilmek, eskiden Arapçadan, Farsçadan aldıklarımızı özümsemekten çok daha zor. Batıdan aldığımız bütün kelimeler bizim için tamamıyla soyut, ardı arkası görünmez, donuk söz birimleri halindedir. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı aydınlarının Batı kavramlarını karşılayabilmek için Arapça köklerden türettikleri terimlerin çoğu bugün bize tuhaf, hattâ gülünç gelebilir. Ama onların tuttukları yolun bir dayanağı yok değildi.

Bizlerse Batı dillerinden aldığımız kelimeler arasındaki kök, köken, anlam ilintisini, yani aralarındaki akrabalık bağını kurmadan, onları bize geldiği gibi ezberleyerek öğrenmek, sonra da kullanmak zorunda kalıyoruz bugün. Yabancı dil bilmeyenlerin hali bu da, yabancı dil öğrenenlerin, dahası, Batı Avrupa dillerinden birini, birkaçını bilenlerinki farklı mı? Farklı değil. Onlar da binlerce kelimeyi tek tek öğreniyorlar. Böyle öğrenmeyenler vardır elbette, ama sayıca çok azdırlar.

Burada toplanan denemelerdeki amaçlarımdan biri kelimeler arasındaki kopuk bağları kurmak, dokuları içinde var olan ama gözlerden uzak kalan anlam bağcıklarını birbirine değdirmek, böylece anlamları özümsemeye özendirmektir. Bu hevesi duyanlar köken bilgisinin ne denli yararlı olduğunu görecek-

lerdir. Kelimelerin dünyasına girmek bir şey daha öğretir bize. Kelimeler ulusal sınırları dinlemiyor, gümrük vergisi ödemedi, elini kolunu sallayarak bir dilden başka bir dilin konuşulduğu bir ülkeye girebiliyor. Bu öylesine yoğun bir söz dağarcığı trafiği ki, görünüşte birbiriyle hiç temas etmemiş ya da pek az teması olan diller birbirlerinden kelime alabiliyorlar. Birçok kelimenin belgelerle geriye götürülebilen tarihine baktığımız zaman gördüğümüz manzara şu: kelimeler birer gezgin gibi ülke ülke dolaşıyor, kimileri de dünya turuna çıkıyor. Bu kelimelerin hikâyelerini okuyunca hiçbir tarih kitabının yazmadığı bir başka tarih olduğunu görüyoruz. Okuması çok heyecan veren, göz kamaştırıcı bir tarih bu. Burada bu şaşırtıcı trafiğe de dikkat çekmek istedim.

Ama yanlış anlaşılmasın, bu kitap kelimelerin sadece kaynaklarını, kökenlerini veren bir etimoloji kitabı ya da sözlükçesi değil. Etimolojiden yola çıkıyor, ama kökenleri bildirmekte yetinmiyor. Kelimeler çok eski bir kaynaktan çıktıktan sonra Avrupa dillerine nasıl geçiyor, o dillerde nasıl işleniyor, bazı dillerde nasıl anlam kaymalarına uğrayıp yeni anlamlar türetiyor, eski anlamlarından sıyrılıp bugünkü anlamlarını nasıl ediyor... bu kitap bunları önemsiyor.

Yine buna bağlı bir konu. Her bölüm bir, birkaç ya da birçok terimin hikâyesini konu ediniyor. Batı terimlerinin Türkçede kullanılışı beni özellikle ilgilendiriyor. Anılan Batı terimleri Türkçeye nasıl, ne zaman geçmiş, Türkçede nasıl kullanıma girmiş, anlamını genellikle özümseyebilmiş miyiz... Bu kitap bunları da önemsiyor. Bütün bu konular üstüne, kelime, terim tarihçeleri ışığında yazılmış, kelimelerin macerası hakkındaki gözlemlerimi, izlenimlerimi, duygularımı dile getiren denemeler, dil söyleşileri bunlar.

Hiçbir bölümü bir etimoloji sözlüğü gibi okunmasını istemedim. “Sözlük”e benzer gibi görünen bölümlerde de ele aldığım terimler üstüne bir şeyler söyleyerek “sözlük”ün üstüne çıktım. Kitabın sonuna eklediğim Çarpıcı Etimolojiler bölümünün de biraz şaşırtmak, biraz gülümsetebilmek, biraz da eğlendirebilmek için hazırladım.

Bu kitabın bir hedef kitlesi var. Bu yazıların ellerine ulaşması özlemimi duyduğum okurlar, ilk elde, Batı Avrupa dillerinden birini öğrenmekte olan, dil öğrenirken de söz dağarcıklarını kelime ezberlemeye girişmeden genişletmek isteyen gençler. Onların öğrenmekte, kullanmakta oldukları yabancı terimlerin anlamlarını yarım yamalak öğrenmemek için bir kavram özleri bilgisine ihtiyaçları olduğunu bilmeleri gerekiyor. Yoksa, kelimelerin sözlük anlamlarının sınırları içinde dönüp durmaktan başka bir şey elde edilmez. İyi düşünebilmek dilin kavramlarıyla sağlanır. Bir yabancı dilin anlam dünyasına girebilmekse yeni ufuklar açar. Bu açılma kendi dilimize de yeni bir gözle bakabilmemizi sağlar.

Hedef okur kitlem sadece yabancı dil öğrenenlerle sınırlı değil elbet. Çünkü burada üzerinde durulan kelimelerin hepsi Türkçede kullanılan kelimeler. Tek kelime yabancı dil bilmeyenler de bu kelimeleri kullanıyorlar. Dil dediğimiz bildirişim aracı bir kamu varlığı olduğuna göre, dil üzerine düşünmek herkesi ilgilendirir. Dil bilginleri dilden önce var olan bir düşünce olamayacağı gerçeğini vurgulamışlardır. Öyleyse, dil üzerine düşünmek herkese bir şey kazandırır.

Modern dünyada dil apayrı bir önem kazandı. Hayatın anahtarı haline geldi. Her şey dil üzerinden belirleniyor. Söylem (*discourse*) gerçekliğin yerini aldı diyebiliriz. Nitekim, yirminci yüzyılın bütün modern felsefelerinde dil çözümlemesi merkeze yerleşti. Bir bildirişim aracı olarak görmeye alıştığımız, nesnelere, kavramları adlandırmakla görevli saydığımız dil görevinin üstüne çıkıp bir “yükselen” değer oldu.

Belirtmem gereken bir şey daha var. Bu kitaptaki denemeleri, okuyanlara faydası olabilir umuduyla yazmadım sadece. Kelimeler dünyasında gezinmekten çok zevk aldım. Yazarken duyduğum zevki okuyanlar da duyabilir diye düşündüm. Kelimelerin tarihçelerini bugünden başlayıp geriye, en eski kaynaklarına kadar götürmek, sözün gösterdiği anlam evrimini izlemek insan zihninin derin tabakalarına inmek gibi bir şey.

Bu denemelerin büyük çoğunluğunu, 1985-1987 arasında Devlet Bakanı, 1987-1989 arasında da Kültür ve Turizm Ba-

kanı olan değerli aydın, yazar-araştırmacı Sayın Tınaz Titiz'in teklifiyle, onun yönettiği *Kavram Mutfağı* adlı çevrimiçi dergide 2021'de, küçük bir bölümünü de bu yıl yine aynı dergide yayımladım. Bunları bu kitapta bir araya getirirken, bir daha gözden geçirdim, bir iki şey ekledim, bir iki şey çıkardım. Sayın Titiz'in teklifi olmasaydı, bu denemeleri yazmayı belki de düşünmeyecektim. Bu fırsatla kendisine burada bir kez daha teşekkür ederim.

Şişli, İstanbul, 2022